

Application of coherent linguistic and lexical structure in a selection of debates of Imam Reza (AS) (a process aimed at persuading the audience by relying on Fairclough's critical discourse)

Mohammad Taher Yacoubi¹ Faroogh Nemati²

1. Assistant Professor, Department of History of Islamic Culture and Civilization, Payam Noor University, Tehran, Iran (Corresponding author): yaghoubi@pnu.ac.ir
2. Associate Professor, Department of Arabic Language and Literature, Payam Noor University, Tehran, Iran: faroogh.nemati@pnu.ac.ir

Article Info

Abstract

Article Type:
Research Article

Article History:

Received:
January 14, 2023

In Revised Form:
June 07, 2023

Accepted:
June 12, 2023

Published Online:
September 05, 2024

Keywords

Imam Reza (AS), critical discourse analysis, structure and vocabulary, debate, dialogue.

Cite this The Author (s): Yacoubi, M., Nemati, F. (2024). Application of coherent linguistic and lexical structure in a selection of debates of Imam Reza (AS) (a process aimed at persuading the audience by relying on Fairclough's critical discourse) : Quarterly Scientific Journal of Farhang Razavi. Year 12, Issue 2, Summer 2024, Serial Number 46 – (65-86)- [DOI:10.22034/farzv.2023.381394.1843](https://doi.org/10.22034/farzv.2023.381394.1843).

Introduction

In his critical discourse approach, which is the basis of our analysis in this article, Norman Fairclough has used the theory of a number of critical social theorists such as Foucault's discourse order and Gramsci's hegemony. According to him, discourse analysis is divided into three levels: description level: discourse as a text (including linguistic analysis in the form of vocabulary, grammar, phonetic system and coherence at the higher level of the sentence); The level of interpretation: discourse as an interaction between the process of text production and interpretation (discussion of the production and consumption of texts) and the level of explanation: discourse as social contexts. Critical discourse analysis is a new approach in discourse analysis that has been used in a wide range of researches in the fields of literature and psychology in recent decades. In this approach, discourse is not only a constructive phenomenon, but also a product of other phenomena. The central point in this type of analysis is that discourse is an important type of social practice that reproduces and changes knowledge, identities and social relations, including power relations, and at the same time, other social structures shape it. Although the approach of critical discourse analysis has the relationship between language, power, ideology and discourse in media texts and socio-political issues as the first priority of its agenda, but if we accept that everything related to spoken and written language is included in the field of discourse analysis, then we can analyze and interpret the oral and written literature of the nations in the framework of critical discourse analysis and linguistic criticism, and identify and introduce the individual and period style of Persian literature with a critical view. According to the above discourse theory and due to the investigation of the underlying lexical and conceptual layers in the debates of Imam Reza (AS), in this research we will investigate these debates based on the model of Fairclough's critical discourse and we will try to examine the lexical coherence in the speech. Razavi, in the above debates, based on Fairclough's theory, let's analyze the linguistic and interdiscursive tools of that Prophet to prove his thoughts and ideas.

Description stage

The description level means understanding the text within the context of the text and the logical connection between words and meaning. At this stage, the text is examined separately from other texts and the background and social situation. The set of formal features that are found in a text can be considered as specific choices among the options related to existing vocabulary and grammar that the text uses. Based on this, description is the concept of knowing the text

and expressions in the context of the text and trying to find the logical connection between the words and the coexistence between the words. To analyze a text, it should be noted that the issue of the message plays a fundamental role in choosing the language type. Every topic inevitably requires a specific language type. The speaker knows which type to choose in connection with which subject and knows how to include his feelings and moods in relation to the listener in his set of linguistic elements. He recognizes where and what language facilities to use to make the most impact. This level is actually the examination of the external context of the text from the perspective of structuralism and linguistics.

level of interpretation

Fairclough believes that the priority of interdiscourse relations and intertextual relations of each discourse procedure is defined through relationships with other discourse procedures and relies on other discourse procedures in a complex way. This level of discourse is a context in which three stages (text, interaction between the stage of production and interpretation, and social context) are examined and analyzed. In other words, in the interpretation, the intertextual context depends on which collection the text belongs to and what we read as common ground among the participants. The acceptance of the intertextual context depends on looking at the discourses of the texts through the lens of the historical perspective. The value of the textual features is only by entering them in the social interaction, which finds a real aspect; Therefore, only dealing with the text is not enough. Accordingly, texts are produced and interpreted based on presuppositions that value textual features. In interpreting the text, a combination of the contents of the text and the mentality (knowledge of the context) of the interpreter is used. According to Fairclough, the interpretive realms of the context of the text, such as intertextual contexts, correspond to prior awarenesses, such as social orders and historical interaction.

Explanation stage

At this stage, the analyst analyzes the text as a part of the process of social struggle in the context of power relations. According to what was examined in the two stages of description and interpretation in the debates and dialogues of Imam Reza (a.s.), the most important points of the speech of that Imam (a.s.) can be explained as follows: Emphasis on religious matters and Islamic monotheism. Respecting different thoughts and religions while violating their reasons. Referring to all kinds of intellectual, cultural and social deviations of the parties of the

debate. Presenting ways of reforming society in various fields.

Conclusion

The debates of Imam Reza (a.s.) are full of political, religious and social themes, which Imam (a.s.) has eloquently expressed in various conditions of the time, to inform and guide people towards truth and justice. Discourse analysis is the result of the interaction of linguistic and non-linguistic, intellectual, cultural and ideological interaction or confrontation, which analyzes the inner layers of the text to reach its deep meanings. In this article, attention was paid to three levels in the structural and linguistic analysis of Razavi's debates: description (including linguistic analysis in the form of vocabulary, grammar, phonetic system and coherence at the higher level of the sentence); Tafsir (discussion of the production and consumption of texts) and explanation (social and ideological factors). Razavi's debates and discussions are among the best and most beautiful historical debates, which have explained and analyzed many religious principles and teachings with solid and certain arguments and reasons. These debates are texts compatible with the Fairclough model in critical discourse, whose analysis at the three levels of this model has resulted in the following results: In the stage of describing the Imam (a.s.) by choosing words suitable to the sides of the debate, he tried to express and understand his desired meanings in the best way. In the instructional part, relying on negative interrogatives, he criticized deviant thoughts and made the audience of his conversation to think about the current situation. As it relies on the brevity of Qasr as the ruling style of sermons; The time situation requires using brevity; Because the goal of Imam (AS) was to change and explain the religious, political and social situation of the time. Since in the shadow of the ruling power of the society (Abbasids), a wide range of intellectual deviations had arisen, the speech governing the words of the Imam (a.s.) in the debates was an attempt to invalidate these intellectual deviations; Therefore, the interpretation part shows that Imam (a.s.) tried to reform the society by relying on the style and themes of the Qur'an. In the explanation stage, as a reproduction of the two stages before the critical discourse analysis, Razavi's debates show the political, social and religious deviations of the time.

کاربست ساختار منسجم زبانی و واژگانی در منتخبی از مناظرات امام رضا (علیه السلام) (فرایندی در راستای اقناع‌گری مخاطب با تکیه بر گفتمان انتقادی فرکلاف)

محمدطاهر یعقوبی^۱، فاروق نعمتی^۲

yaghoubi@pnu.ac.ir
farooqh.nemati@pnu.ac.ir

۱. استادیار گروه تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران (نویسنده مسئول):
۲. دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران:

اطلاعات مقاله	چکیده
تاریخ دریافت:	گفتمان انتقادی در واقع، روند تکوینی تحلیل گفتمان به‌شمار می‌رود که در آن با عبور از توصیف صرف داده‌های زبانی بر فرایندهای مؤثر در شکل‌گیری گفتمان توجه می‌شود. در این نوع تحلیل گفتمان، به دورویکرد اجتماعی و زبان‌شناختی پرداخته می‌شود. در رویکرد اجتماعی به گفتمان، بافت موقعیتی و در رویکرد زبان‌شناختی، بافت متنی تشریح می‌شود. مناظرات امام رضا (علیه السلام) سرشار از مضامین سیاسی، دینی و اجتماعی است که امام (علیه السلام) آن‌ها را در شرایط گوناگون حاکم بر زمان، برای آگاهی و هدایت مردم به سوی حق و عدالت، با کمال بلاغت بیان کرده‌اند. این پژوهش به روش توصیفی تحلیلی، به تحلیل تعامل زبانی و ساختاری مناظرات رضوی با فضای مسلط بر جامعه و اندیشه‌های طرف گفت‌وگو پرداخته است. نتایج این پژوهش حاکی است که امام (علیه السلام) توانسته‌اند با بهره‌گیری از سبک‌ها و واژگان سازگار با فضای مناظره، پیوند وثیقی میان فرهنگ حاکم بر جامعه و انحراف فکری مخاطبان ایجاد کنند. آن حضرت از واژگانی استفاده کرده که بار معنایی ژرفی داشته و در راستای برجسته‌سازی مفاهیم مدنظر، از دلالت‌های مختلف زبانی بهره جسته‌اند. گاهی نیز با کاربرد استهفام، به‌نوعی اعتقادات طرف مقابل را زیر سوال برده و گفتمان او را به چالش کشیده و به حاشیه رانده است.
تاریخ بازنگری:	
تاریخ پذیرش:	
تاریخ انتشار:	
کلیدواژه‌ها	امام رضا (علیه السلام)، تحلیل گفتمان انتقادی، ساختار واژگان، مناظره، گفت‌وگو.

استناد: یعقوبی، محمدطاهر، نعمتی، فاروق: (۱۴۰۳). کاربرد ساختار منسجم زبانی و واژگانی در منتخبی از مناظرات امام رضا (علیه السلام) (فرایندی در راستای اقناع‌گری مخاطب با تکیه بر گفتمان انتقادی فرکلاف): فصلنامه علمی پژوهشی فرهنگ رضوی، سال ۱۲، شماره ۲، تابستان، شماره پیاپی ۴۶ - (۶۵-۸۶).

[DOI:10.22034/farzv.2023.381394.1843](https://doi.org/10.22034/farzv.2023.381394.1843)

ناشر: بنیاد بین المللی فرهنگی هنری امام رضا (علیه السلام)

۱. مقدمه

یکی از روش‌های تبیین معارف دینی توسط امامان در رویارویی با دگراندیشان، مناظره بوده است. مناظره گفتمانی برای ایجاد فهم مشترک و درک متقابل، توأم با اثربخشی دوجانبه است (انصاری نیا و خزعلی، ۱۳۹۶: ۵۵)؛ از این رو، بزرگان دینی آن را یکی از روش‌های آموزشی در موضوعات پرچالش علمی، در خور دقت و تأمل بسیار می‌دانستند. در این میان، مناظرات و گفت‌وگوهای امام رضا (علیه السلام) از مهم‌ترین مناظرات تاریخی در سده‌های نخستین اسلام به‌شمار می‌رود. به دلیل شرایط فرهنگی سیاسی و تضارب آرا که در دوران ولایت عهدی امام رضا (علیه السلام) حاکم بود، ایشان برای جلوگیری از تحریف اسلام، مناظره‌هایی با دانشمندان و بزرگان فرقه‌های مختلف داشتند. حضرت در این مناظره‌ها با رعایت اصول و دوری جُستن از آفت‌ها و آسیب‌هایی که مانع اثرگذاری و ثمربخش بودن مناظره می‌شود، گفت‌وگو را تا روشن شدن حقایق و حصول نتیجه ادامه می‌دادند.

تحلیل گفتمان انتقادی^۱ شاخه علمی میان‌رشته‌ای است که زبان را به‌منزله شکیلی از کارکرد اجتماعی، بررسی و بر نحوه بازتولید قدرت اجتماعی و سیاسی، با متن و گفت‌وگو تأکید می‌کند. در این دیدگاه، نحوه صحبت کردن ما منعکس‌کننده جهانمان، هویت‌هایمان و روابط اجتماعی‌مان به‌طور خنثی نیست؛ بلکه نقش فعالی در خلق و تغییر آن دارد (سلطانی، ۱۳۸۴: ۳۶) و حوادث و رویدادها از نگاه خاصی بیان می‌شوند؛ از این رو، تحلیل گفتمان انتقادی، تحلیل ایدئولوژی‌های^۲ مدنظر گفته‌پردازانی است که در سطوح زیرین زبان و گفتمان تجلی می‌یابد. از نظر پژوهشگران حاضر، دیدگاه فکری و اجتماعی گفته‌پرداز در سطح واژگان و ساختار دستوری بازنمایی می‌شود و تحلیلگر انتقادی موظف است با پرده برداشتن از صورت ظاهری متون، ضمن بازتولید معانی نهفته واژگان و جمله‌ها، ایدئولوژی‌های موجود در متون را کشف کند.

۱-۱. سوالات تحقیق

در این مقاله با تکیه بر پژوهشی بنیادی و با رویکردی کیفی و مبتنی بر تحلیل زبانی و واژگانی مناظرات رضوی، مناظرات امام رضا (علیه السلام) را بررسی می‌کنیم و در صدد پاسخی برای پرسش‌های زیر خواهیم بود:

1. Critical Discourse Analysis

۲. ایدئولوژی Ideology نظام‌ها، باورها، اعتقادات، باورها و ناپایداری است که منعکس‌کننده اشتراکات گروه‌های اجتماعی شناختی‌اند (آقاگل‌زاده، ۱۳۹۴: ۷).

۱. برجسته‌ترین ویژگی‌های واژگانی و سبک کلامی امام رضا (علیه السلام) در مناظرات بر اساس الگوی فرکلاف کدام است؟

۲. بر اساس تحلیل گفتمان انتقادی حاکم بر مناظرات رضوی، ساختارهای واژگانی و کلامی امام (علیه السلام) چه مفاهیم و محتوایی را به مخاطب و طرف گفت‌وگو القای می‌کند؟

۱-۲. پیشینه تحقیق

طی سال‌های اخیر در تحلیل و بررسی مناظرات امام رضا (علیه السلام)، مطالعات متنوع و درخور تأملی انجام شده است که به برخی اشاره می‌شود:

- سیدحسین هاشمی اردکانی و سیدابراهیم میرشاه جعفری (۱۳۸۷) در مقاله «روش مناظره علمی در سیره آموزشی امامان معصوم (علیهم السلام)؛ مطالعه موردی: مناظرات علمی امام رضا (علیه السلام)»، روش مناظراتی امام رضا (علیه السلام) و اصول حاکم بر روند آن و چگونگی فرایند یک مناظره علمی نزد آن حضرت (علیه السلام) را بررسی کرده‌اند.

- امیرعبدالرضا سپنجی و نفیسه مؤمن دوست (۱۳۹۰) در «اقناع و تغییر نگرش، جایگاه آن در سیره ارتباطی امامان معصوم (علیهم السلام)؛ مروری بر مناظرات مکتوب حضرت امام رضا (علیه السلام)»، با رویکردی برون‌دینی، به بررسی اقناع و تغییر نگرش در ارتباطات انسانی با توجه به سیره ارتباطی امامان به‌ویژه از گذر مناظرات رضوی پرداخته‌اند.

- حبیب‌رضا ارزانی و حوریه ربانی اصفهانی (۱۳۹۱) در «سبک ارتباطی اخلاقی رضوی در تعامل با پیروان ادیان با تکیه بر مناظرات امام (علیه السلام)»، اسلوب ارتباطی در مناظرات ایشان با پیروان ادیان را بررسی کرده‌اند.

- حسن مجیدی و اعظم ناصریان خلیل‌آباد (۱۳۹۲) در «استنادهای قرآنی امام رضا (علیه السلام) در تبیین تمایز عترت از امت در مناظره با مأمون» با هدف فهم و درک تفاوت بین امت و عترت با توجه به مناظره امام رضا (علیه السلام) با مأمون، درباره این مسئله تحقیق کرده‌اند.

- فاطمه رجیبی و اعظم مطهری (۱۳۹۴) در «سبک‌شناسی مناظرات کلامی امام رضا (علیه السلام)»، شیوه‌ها و ویژگی‌های بحث و گفت‌وگوهای امام (علیه السلام) را در راستای شناخت سبک مناظراتی ایشان، کاوش کرده‌اند.

- مرضیه محمودی و همکاران (۱۳۹۴) در «اخلاق مناظراتی و مناظرات اخلاقی در سیره رضوی

و شیوه به‌کارگیری آن در کرسی‌های آزاداندیشی»، ضمن بررسی مناظرات آن امام (علیه‌السلام)، تصویری روشن از حاکمیت اخلاق بر فضای مناظرات با پیروان ادیان و مذاهب مختلف ارائه می‌کنند.

- فاطمه خادمی و همکاران (۱۳۹۵) در «راهبردهای تقریب ادیان و مذاهب در سیره رضوی با تأکید بر مناظرات و احتجاجات»، نگرش تقریبی و تلاش برای همگرایی میان مذاهب را در مناظرات رضوی بررسی کرده‌اند.

- جواد فرامرزی و میثم خلیلی (۱۳۹۶) در «روش‌شناسی استدلال‌های امام رضا (علیه‌السلام) به آیات ولایت در مناظره با علمای مرو»، بهره‌گیری آن حضرت از آیات قرآنی در مناظرات خویش را بررسی کرده‌اند.

- زری انصاری‌نیا و انسیه خزعلی (۱۳۹۶) در «رویکردهای زبانی در تحلیل گفتمان مناظره امام رضا (علیه‌السلام) با ابوقره صاحب شبرمه (مطالعه موردی کلام الهی)» با استفاده از زبان‌شناسی و بحث تحلیل گفتمان، مناظره مذکور از آن امام (علیه‌السلام) را مورد بحث قرار می‌دهند.

- محمدهادی غفاری و محمدرضا باغبانزاده (۱۳۹۶) در «شاخص‌های اخلاقی در مناظرات رضوی»، با مطالعه مناظرات رضوی، مؤلفه‌های اخلاقی در آن‌ها را استخراج و تحلیل کرده‌اند.

- علیرضا حسینی و همکاران (۱۳۹۷) در «مؤلفه‌های مناظره‌های علمی امام رضا (علیه‌السلام): الگویی برتر برای آزاداندیشی دینی و نشر اسلام در دنیای معاصر»، ضمن بررسی مبانی و مؤلفه‌های مناظره‌های آن حضرت، مبانی مد نظر قرآن کریم را به عنوان الگویی جامع برای آزاداندیشی دینی و نشر اسلام معرفی می‌کنند.

- اصغر قائدان و همکاران (۱۳۹۷) در «بررسی و تحلیل سند مناظرات امام رضا (علیه‌السلام) در عراق و خراسان»، سند رجالی مناظرات آن حضرت را در عراق و خراسان پژوهش کرده‌اند.

طبق بررسی‌های انجام شده، تاکنون پژوهشی در تحلیل گفتمان مناظرات رضوی بر پایه نظریه فرکلاف انجام نشده که این خود می‌تواند به آشنایی بیشتر با برخی لایه‌های زبانی این مناظرات کمک کند.

۱-۳. مبانی نظری پژوهش

تحلیلگران گفتمان انتقادی در نقد زبان‌شناختی خود، الگوهای مختلفی برای تحلیل متون ادبی پیشنهاد کرده‌اند که از میان آن‌ها، نظریه «دیدگاه روایی» اهمیت ویژه‌ای دارد. در این دیدگاه،

تحلیلگر تحلیل خود را به آن سوی جملات گسترش می‌دهد و به شرح فرایندهای ارتباطی متون می‌پردازد؛ یعنی سطوح بالاتر و انتزاعی‌تر روابط قدرت، ایدئولوژی و بافت تاریخی و اجتماعی. دیدگاه روایی یا زمانی مکانی دارای چهار سطح است: سطح عبارت‌شناختی، سطح مکانی زمانی، سطح ایدئولوژیکی و سطح روان‌شناختی (آقاگل‌زاده، ۱۳۸۶: ۲۵)؛ بنابراین، تحلیل گفتمان انتقادی که درباره مفاهیم بنیادین قدرت، زبان و ایدئولوژی بحث می‌کند، عبارت است از انتقال مفهوم ساختار از سطح جمله و روابط دستوری همچون فعل، فاعل و مفعول به سطح متن بزرگ‌تر؛ و تمام توجه آن، علاوه بر توضیح واحدهای ساختاری درون یک متن، به زبان کاربردی آن نیز معطوف است (میلز، ۱۳۸۲: ۱۷۱).

نورمن فرکلاف در رویکرد گفتمان انتقادی خویش که مبنای تحلیل ما در این مقاله است، از نظریه تعدادی از نظریه‌پردازان انتقادی اجتماعی مانند نظم‌گفتمان فوکو و هژمونی گرامشی (Geramci) استفاده کرده است. از نظر او، تحلیل گفتمان به سه سطح تقسیم می‌شود: سطح توصیف: گفتمان به مثابه متن (شامل تحلیل زبانی در قالب واژگان، دستور، نظام آوایی و انسجام در سطح بالاتر از جمله)؛ سطح تفسیر: گفتمان به مثابه تعامل بین فرایند تولید و تفسیر متن (بحث از تولید و مصرف متون) و سطح تبیین: گفتمان به مثابه زمینه‌های اجتماعی.

تحلیل گفتمان انتقادی رویکردی نوین در تحلیل گفتمان است که در دهه‌های اخیر در طیف وسیعی از پژوهش‌ها در رشته‌های ادبیات و روان‌شناسی به کار گرفته شده است. در این رویکرد، گفتمان صرفاً یک پدیده سازنده نیست بلکه محصول سایر پدیده‌ها نیز به‌شمار می‌آید. نکته محوری در این نوع تحلیل این است که گفتمان گونه مهمی از عملکرد اجتماعی است که دانش، هویت‌ها و روابط اجتماعی از جمله مناسبات قدرت را بازتولید می‌کند و تغییر می‌دهد و هم‌زمان، دیگر ساختارهای اجتماعی به آن شکل می‌بخشند (یورگنسن و فیلیپس، ۱۳۸۹: ۱۲۸). «اگر چه رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی رابطه زبان، قدرت، ایدئولوژی و گفتمان در متون رسانه‌ای و مسائل سیاسی اجتماعی را در اولویت نخست دستور کار خود دارد، ولیکن اگر بپذیریم که هر آنچه به زبان گفتار و نوشتار مربوط می‌شود در حوزه تحلیل گفتمان جای می‌گیرد، پس می‌توان ادبیات شفاهی و مکتوب ملت‌ها را ... در چارچوب تحلیل گفتمان انتقادی و نقد زبان‌شناختی تحلیل و تفسیر نمود و سبک فرد و دوره‌ای ادبیات فارسی را نیز با نگاه انتقادی، شناسایی و معرفی کرد» (آقاگل‌زاده، ۱۳۸۶: ۱۸).

با توجه به نظریه گفتمانی فوق و به دلیل بررسی لایه‌های زیرین واژگانی و مفهومی در مناظرات امام رضا (علیه السلام)، در این پژوهش به بررسی این مناظرات بر اساس الگوی گفتمان انتقادی فرکلاف خواهیم پرداخت و تلاش خواهیم کرد تا با بررسی انسجام واژگانی در کلام رضوی در مناظرات

فوق بر اساس نظریه فرکلاف، ابزارهای زبانی و بیناگفتمانی آن حضرت را برای اثبات افکار و اندیشه‌های خود تحلیل نماییم.

۱-۴. مناظرات امام رضا (علیه السلام)

در فرهنگ و اندیشه اسلامی، مناظره و گفت‌وگوی علمی در مسائل مختلف، ضرورتی است اجتناب‌ناپذیر که مورد نیاز یک جامعه اسلامی و مورد تأکید و توصیه مکرر پیشوایان دینی است. الگوهای دینی ما همواره از مناظره و گفت‌وگو برای ایجاد فهم مشترک و کاهش منازعات، رفع اختلاف، مرتفع نمودن موانع رشد و بالندگی و آماده‌سازی تمهیدات و زمینه‌های مساعد، در جهت پیشرفت و توسعه در ابعاد و جلوه‌های گوناگون و مرتبط با حیات سالم و پویای معنوی بهره می‌جستند. در این میان، عصر امام رضا (علیه السلام) یکی از دوره‌های شکوفایی تمدن اسلامی بود که ابزار مناظره و گفت‌وگو، از ابزارهای علمی در جهت توسعه زمینه‌های معرفتی و علمی به‌شمار می‌رفت. از شیوه‌های مأمون عباسی بر این بود که علمای ادیان و مذاهب و دانشمندان را از نواحی مختلف جمع می‌کرد تا با امام (علیه السلام) مناظره کنند. این مناظرات سبب می‌شد تا طرف‌های مناظره، با جایگاه والای علمی امام رضا (علیه السلام) بهتر آشنا شوند و به موازات آن، امام (علیه السلام) فرصت را غنیمت شمرده، سعی می‌کردند تا فرهنگ غنی اسلامی و براهین قاطع توحیدی و عقیدتی آن را مستدل و زیباتر بر علمای دینی ارائه کنند. «مناظرات امام (علیه السلام) از این لحاظ اهمیت دارد که در حضور خلیفه و بزرگ‌ترین علمای اسلام از فرق مختلف و دانشمندان و علمای سایر ادیان برگزار می‌شد و همه آن‌ها با آزادی، عقیده خود را بیان می‌کردند و امام به همه اجازه می‌داد تا نظرات و شبهات خود را اظهار کنند تا نقاط ضعف و خطا مشخص شود؛ آن‌گاه خود ایشان، برهان قاطع را بیان می‌فرمودند» (انصاری نیا و خزعلی، ۱۳۹۶: ۶۶). البته این مناظرات، علاوه بر روشن شدن مسائل علمی، نقش مؤثری در شکل‌گیری و بالندگی فرهنگ و تمدن ایران زمین داشت و بر غنای فرهنگ ایران و ایرانیان افزود و از گذر گفت‌وگوی بین ادیان آن امام (علیه السلام) با علمای مختلف، مسیر شکوفایی علم و دانش در خراسان آن زمان هموار شد.

۲. تحلیل ساختار زبانی و واژگانی مناظرات رضوی

۲-۱. مرحله توصیف

مقصود از سطح توصیف، شناخت متن در چارچوب بافت متن و ربط منطقی بین واژگان و

معناست. در این مرحله، متن جدا از دیگر متن‌ها و زمینه و اوضاع اجتماعی بررسی می‌شود. مجموعه ویژگی‌های صوری که در یک متن یافت می‌شوند، می‌توانند به عنوان انتخاب‌هایی خاص از میان گزینه‌های مربوط به واژگان و دستور موجود تلقی شوند که متن از آن‌ها استفاده می‌کند. بر همین اساس، توصیف به مفهوم شناخت متن و عبارات در چارچوب بافت متن و سعی جهت یافتن ارتباط منطقی میان واژه‌ها و هم‌نشینی میان کلمات است. «برای تحلیل یک متن باید به این امر توجه داشت که مسئله پیام در انتخاب گونه زبانی نقشی اساسی دارد. هر موضوعی به‌ناچار گونه زبانی خاصی را می‌طلبد. سخنگو می‌داند کدام گونه را در ارتباط با کدام موضوع انتخاب نماید و می‌داند چگونه احساسات و حالات خود را در ارتباط با شنونده در مجموعه عناصر زبانی‌اش لحاظ کند. وی تشخیص می‌دهد کجا و از چه امکانات زبانی برای تأثیرگذاری هر چه بیشتر بهره گیرد» (پهلوان‌نژاد و ناصری‌مشهدی، ۱۳۸۷: ۴۱). این سطح در واقع، بررسی بافت بیرونی متن از نظر ساختارگرایی و زبان‌شناسی است که به شرح کلی آن و سپس به موارد این سطح تحلیلی در مناظرات رضوی می‌پردازیم:

۲-۱-۱. بررسی لایه واژگانی

از مهم‌ترین بخش‌های تحلیل گفتمان انتقادی در نظریه نورمن فرکلاف، بررسی لایه واژگانی است؛ زیرا ادیب با استفاده از بسامد واژگان، گفتمان حاکم بر جامعه را بازتاب می‌دهد و مقصود مد نظر را بیان می‌کند؛ همان‌گونه که جر جانی معتقد است: به هم‌پیوستگی و یک‌پارچگی در واژگان، یک معنا و مفهوم خاص را به تصویر می‌کشند و معنای واژگان مفرد چنان در ارتباط با دیگر عناصر حل می‌شوند که گویی فقط تداعی‌گر یک مفهوم و معنا و آن هم معنای برخاسته از کل سخن است (جر جانی، ۱۹۹۷: ۸۷). به عبارت دیگر، «هدف واژه‌های سازنده، نه ایجاد الگوهایی از صدا، بلکه هماهنگ ساختن دلالت‌گری‌های واژه‌ها و سازمان‌دهی‌شان به شیوه‌ای از پیش انگاشته عقل است. این مسئله به این خاطر است که فرایند ساخت ادبی، فرایندی است که طی آن، مجموعه‌ای درونی از روابط در صورت‌های زبانی‌ای که یک معنا یا تجربه را منتقل می‌کنند، آشکار می‌شود» (ابوادیب، ۱۳۹۴: ۷۷).

امام رضا (علیه السلام) در مناظرات خویش، واژگانی را برمی‌گزیند که بار اقماعی بیشتری داشته باشند و موجب هدایت و تغییر ایدئولوژی مخاطبان گردد. در واقع، می‌توان گفت که از عوامل موفقیت آن امام (علیه السلام) در مناظرات خویش، بهره‌گیری ایشان از زبان دینی معتقدان به ادیان دیگر بود. «واژگانی که امام به آن‌ها استناد می‌کرد، چون به زبان و منبع اصلی به کار می‌رفت، در زبان‌های مختلف و غیرزبان عربی، در اختلاف برداشت‌ها جای تردید نمی‌گذاشت و تکیه بر بار

معنایی هر واژه، در سپهر معنایی و زبان هر دین به نحوی استفاده می‌شد که جای هیچ شکی باقی نمی‌گذاشت» (مجیدی، ۱۳۹۲: ۲۴).

۲-۱-۱-۱. بهره‌گیری از تمثیل و تشبیه

از کارکردهای زبانی و واژگانی امام (علیه السلام) در مناظرات، استفاده از قالب تشبیه و تمثیل بود؛ به نحوی که معنا را بهتر و کامل‌تر در ذهن مخاطب خود جای می‌دهد؛ از جمله در مناظره با عمران صابی، از تمثیل آینه و تصویر انسان در آینه و نور، در موضوع نسبت خداوند با مخلوقاتش استفاده می‌کند (ابن بابویه، ۱۳۷۳، ج ۱: ۱۱۲).

۲-۱-۲. بررسی سطح دستوری بر اساس تحلیل گفتمان انتقادی

فرکلاف معتقد است انواع ویژگی‌های دستوری موجود در متن‌ها، ارزش‌های رابطه‌ای دارند؛ در این باره بر وجه‌های جمله تاکید دارد؛ مثلاً از کدام وجه‌ها استفاده شده است؟ سه وجه اصلی خبری، پرسشی دستوری و امری وجود دارد که جملات پرسشی دستوری نسبتاً پیچیده‌تر هستند چرا که انواع متفاوتی دارند (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۱۹۱-۱۹۲)؛ بنابراین در این جستار با تکیه بر نظریه فرکلاف، مهم‌ترین ویژگی دستوری مناظرات رضوی که به کارگیری استفهام و استفاده از ابجاز جملات است، بررسی می‌شود:

۲-۱-۲-۱. استفهام

از مهم‌ترین جنبه‌های دستوری که در نظریه فرکلاف مطرح می‌شود، بررسی نحوه به کارگیری معانی استفهام است؛ زیرا استفهام یکی از مهم‌ترین انواع انشای طلبی است که برای پرسش از امری مجهول به کار گرفته می‌شود. البته در بسیاری از موارد نیز به دلایل بلاغی از معنی اصلی خود عدول و عبور کرده و در معانی مجازی استعمال می‌شود. این امر، نقشی مهم و اساسی در به تفکر واداشتن مخاطب نسبت به مضمون و محتوای پرسش دارد. در مناظرات رضوی آن حضرت با طرح پرسش‌های ساده و بیدار کننده، مخاطب را اکتان می‌ساخت و طرف را از جهل خود آگاه و او را آماده شنیدن کلام حق می‌کرد؛ «یعنی از مرحله انکار به مرحله شک رسیده و در این زمان آنان منتظر شنیدن حق شده و به بهترین وجه ممکن، اکتان‌سازی مخاطب توسط امام انجام می‌شد» (حلیمی جلودار و پاتیار، ۱۳۹۳: ۱۱).

در مناظره امام (علیه السلام) با سلیمان مروزی، وقتی سلیمان از صفات خداوند همچون حی، سمیع،

بصیر و قدیر پرسید و امام پاسخ داد، آن گاه آن حضرت بود که در جایگاه پرسشگر قرار گرفت و شروع به پرسش همراه با استدلال از سلیمان نمود و توانست که با تغییر گفتمان، طرف مناظره خود را مجاب نماید. آنجا که امام به وی فرمود: «آیا تو و دوستانت بر اساس آنچه می دانید و می فهمید با مردم بحث کلامی می کنید یا بر اساس آنچه نمی دانید و نمی فهمید؟ گفت: البته بر اساس آنچه می دانیم و می فهمیم. امام آنگاه فرمود: آنچه مردم می دانند و قبول دارند این است که اراده کننده، غیر از خود اراده است و نیز اراده کننده، قبل از اراده موجود بوده و فاعل غیر از مفعول است و این مطلب، گفته شما را که می گوید، اراده و اراده کننده یک چیز است، باطل می کند؛ سلیمان گفت: قربانت گردم، این مطلب بر اساس فهم و دانسته های مردم نیست؛ امام فرمود: پس بدون اینکه معرفت و اطلاعی داشته باشید، ادعای علم می کنید...» (طبرسی، ۱۴۰۳ق، ج ۲: ۴۰۱؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۰: ۳۳۳).

البته در این مناظره، هر چند سلیمان بر استدلال قوی امام گردن نمی نهد، اما امام با تغییر گفتمان خود به پرسشگری، این گونه غیر مستقیم آنان را مجبور به سکوت می نماید.

در مناظره دیگر میان جاثلیق، از بزرگان نصاری و امام رضا (علیه السلام) در حضور مأمون، حضرت خود را در جایگاه سوال کننده قرار داده و با گرفتن جواب از مخاطب، گام به گام به اقناع سازی او می پردازد؛ به گونه ای که جاثلیق در پایان مناظره گفت: بهتر است دیگری سوال کند، سوگند به حق مسیح که من فکر نمی کردم در علمای مسلمین، کسی مثل شما وجود داشته باشد (ر.ک: ابن بابویه، ۱۳۹۸ق: ۴۲۰-۴۲۳؛ طبرسی، ۱۴۰۳ق، ج ۲: ۴۱۶).

۲-۱-۲- استفاده از ایجاز (الفاظ کوتاه با معانی فراوان)

ویژگی بیشتر مناظرات رضوی، مختصرگویی و ایجاز است؛ از جمله اینکه در یکی از مناظرات آن حضرت، ایشان برای اثبات حدوث جهان، میان خلقت بشر و حدوث عالم مقایسه ای ایجاد می کند و نتیجه آن، اثبات حدوث عالم است:

«دخل عليه رجل فقال له: ما الدليل على حدوث العالم؟ فقال: انك لم تكن ثم كنت و قد علمت أنك لم تكون نفسك و لا اكونك من هو مثلك» (ابن بابویه، ۱۳۹۸: ۴۳۳)؛ شخصی بر حضرت وارد شد و عرض کرد: (ای پسر رسول خدا) بر حدوث عالم چه دلیلی وجود دارد؟ حضرت پاسخ دادند: همین که تو نبودی، بعد شدی و خود می دانی که خود را خودت نیافریدی و نیز کسی مثل تو هم نمی تواند تو را به وجود آورد، همین دلیل حدوث عالم است.

در اینجا، حضرت در این پاسخ، به ایجاز و کوتاهی سخن گفته است و در حالی که سوال از مسئله بسیار مهم بود، حضرت با جوابی کوتاه، پاسخ او را بیان کردند و طرف هم قانع شد و دیگر ادامه نداد و خاموش شد.

از دیگر سخنان ایجازگونه رضوی در مناظرات ایشان، آنجاست که امام (علیه السلام) در یکی از احتجاجات از طریق استدلال مبتنی بر علت، در خصوص حادث بودن اراده، این گونه استدلال می فرمایند: «الا تعلم ان ما لم یزل لایکون معقولا وحديثا وقديما فی حاله واحده» (همان: ۴۵۰)؛ آیا نمی دانی موجودی ازلی و قدیم، نمی تواند در یک لحظه هم معقول باشد و هم حادث و قدیم؟! مراد حضرت از این کلام استدلالی این است که حدوث و قدم با یکدیگر جمع نمی شوند؛ زیرا قضیه منفصله می گوید: وجود یا حادث است و یا قدیم؛ قضیه منفصله از دو طرف نقیض تشکیل شده است؛ مثل اینکه بگوییم: عدد یا زوج است و یا فرد. دو طرف این قضیه، زوجیت و فردیت است که با هم جمع نمی شوند؛ چنان که دفع هر دو هم از یک موضوع ممکن نیست؛ زیرا دو نقیض نه با هم در یک موضوع جمع می شوند و نه از یک موضوع رفع می شوند.

۲-۱-۲-۳. عاطفه

گفتمان عاطفی بیان کننده احساساتی از جانب گوینده است؛ گوینده از طریق این گونه احساسات و بیان حالات درونی، قصد نفوذ در مخاطب را دارد. امام در پاره‌ای موارد احساس قدردانی خود را از طرف مناظره اظهار می کرد؛ از جمله اینکه ایشان وقتی می دیدند که طرف مقابل، کلمات منصفانه‌ای بر زبان جاری می ساخت، به انصاف طرف مقابل اقرار کرده و می فرمود: «انصاف به خرج دادی» (قلندری، ۱۳۸۱: ۴۰).

در نمونه‌ای دیگر، آن حضرت در حین مناظره با عمران صابئی، او را فراخوانده و پس از تکریم و احترام، به وی چند جامه و چند هزار درهم عطا فرمودند (مجلسی، ۱۳۸۶، ج ۱۰: ۳۱۸). همین کنش گفتاری عاطفی آن امام با اطراف مناظره خویش، سبب می شد تا مخالفان فکری ایشان، تحت تأثیر شخصیت والای آن حضرت قرار گرفته و ایشان را با الفاظ احترام آمیزی خطاب دهند؛ چنان که عمران آن حضرت را با تعابیری همچون (سیدی) و (مولای) مورد خطاب قرار می داد (همان: ۳۱۵).

۲-۲. سطح تفسیر

فرکلاف معتقد است اولویت مناسبات بیناگفتمانی و مناسبات بینامتنی هر رویه گفتمانی، از

طریق روابط با رویه‌های گفتمانی دیگر تعریف می‌شود و به طریقی پیچیده به رویه‌های گفتمانی دیگر تکیه می‌کند (فرکلاف، ۱۹۹۲: ۵۵؛ به نقل از میلز، ۱۳۸۲: ۱۹۰). این سطح گفتمان به «مثابه زمینه‌ای است که سه مرحله (متن، تعامل بین مرحله تولید و تفسیر و زمینه اجتماعی) در آن بررسی و تحلیل می‌شوند» (آفاگل زاده، ۱۳۸۵: ۱۲۹). به عبارت دیگر، در تفسیر، بافت بینامتنی به این وابسته است که متن را به کدام مجموعه متعلق دانسته و چه چیزی را میان مشارکین، زمینه مشترک بخوانیم. پذیرش بافت بینامتنی به این وابسته است که به گفتمان‌های متون، از دریچه چشم‌انداز تاریخی نگریسته شود (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۲۳۰ و ۲۳۵). ارزش ویژگی‌های متنی صرفاً با وارد کردن آن‌ها در تعامل اجتماعی است که جنبه‌ای واقعی می‌یابد؛ بنابراین تنها پرداختن به صورت متن کافی نیست. بر همین اساس، متون بر اساس پیش‌فرض‌هایی که به ویژگی‌های متنی ارزش می‌دهد، تولید و تفسیر می‌شوند. در تفسیر متن، ترکیبی از محتویات متن و ذهنیت (دانش زمینه) مفسر به کار بسته می‌شود. از نظر فرکلاف، قلمروهای تفسیر زمینه متن، مانند زمینه‌های بینامتنی، بر آگاهی‌های پیشین، مانند نظم‌های اجتماعی و کنش متقابل تاریخی، منطبق است. در این بخش، زمینه مشترک بافت بینامتنی دخیل در شکل‌گیری متن و وجه اشتراک آن با گفتمان جاری در مناظرات رضوی بررسی می‌شود.

امام علیه السلام در برخی مناظرات خود، با الهام از قرآن کریم و استدلال به آن، محور اصلی گفتمان خود را سامان می‌دهند تا بتوانند از طریق ساختارهای جدید گفتاری و در عین حال قرآنی، جامعه و طرف‌های مناظره خود را به سوی حق هدایت کنند؛ چراکه «از اثرگذارترین راه‌های اقناع کلامی که با به‌کارگیری آن، اقناع مخاطبان به خوبی انجام می‌گیرد، استناد به منابع معتبر بوده است» (میرهادی تفرشی و همکاران، ۱۳۹۹: ۴۳) و «همین امر، مهم‌ترین رمز موفقیت ایشان در مناظره‌ها بوده است» (رحیمی و سلیمانی، ۱۳۹۷: ۱۹۳).

در مناظره امام رضا علیه السلام با سلیمان مروزی، استناد آن حضرت به کلام وحی، به‌نوعی گفتمان قرآنی را به کمک گفت‌وگوی خویش می‌آورد؛ آنجا که سلیمان از بدهاء پرسید و امام علیه السلام در پاسخ، به این آیات استناد نمود که: «اللَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ» (الروم، ۱۱)، «يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ» (فاطر، ۱)، «يَمْحُو اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ» (الرعد، ۳۹)، «مَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا يُنْقَضُ مِنْ عُمْرِهِ» (الفاطر، ۱۱)، «أَخْرَجُونَا مِنْ جَوْنِ الْأَمْرِ لِلَّهِ» (التوبة، ۱۰۶). در این هنگام بود که سلیمان، مجاب شد و متعهد شد که دیگر در این باب، شک و تردیدی به خود راه ندهد (ابن بابویه، ۱۳۹۸ق: ۴۴۳؛ همان، ۱۳۷۸ق، ج ۱: ۱۸۰-۱۸۱؛ طبرسی، ۱۴۰۳ق، ج ۲: ۱۴۰۱). علاوه بر این، امام علیه السلام در مناظره با ابوقره، درباره سخن گفتن خداوند، به آیات متعددی از قرآن کریم (الانعام، ۱۰۳؛ طه، ۱۱۰؛ الشوری، ۱۱؛ النجم، ۱۳) استناد کرده است (ر.ک: ابن بابویه، ۱۳۹۸: ۱۱۱-۱۱۲).

البته امام (علیه السلام) در مناظره با بزرگان یهودی و مسیحی، به عهدین (متون دینی) آن‌ها نیز استناد کرده است (ر.ک: ابن بابویه، ۱۳۹۸ق: ۴۱۸؛ طبرسی، ۱۴۰۳ق، ج ۲: ۴۱۶)؛ از جمله هنگامی که امام رضا (علیه السلام) داخل مجلس مامون شدند و در کنار مامون نشستند، مامون رو به جاثلیق کرد و گفت: «یا جاثلیق! هذا ابن عمی علی بن موسی بن جعفر و هو من ولد فاطمه بنت نبینا محمد صلی الله علیه و آله و ابن علی بن ابی طالب علیه السلام فاحب أن تکلمه و تحاجه و تنصفه. فقال الجاثلیق: یا امیر المؤمنین! کیف أحاج رجلا یتحج علی بکتاب انا منکره و نبی لا او من به؟ فقال الرضا علیه السلام: یا نصرانی! فیان احتججت علیک فینجیلک أنتقر به؟ قال الجاثلیق: و هل اقدر علی دفع ما نطق به الانجیل؟ نعم، و الله اقر به علی رغم انفی»؛ مامون به جاثلیق گفت: ای جاثلیق! این پسر عموی من علی بن موسی الرضاست و از فرزندان فاطمه (علیها السلام) دختر پیامبر ما و فرزند علی بن ابیطالب است. من دوست دارم با او سخن بگویم و مناظره کنی، اما راه انصاف را از دست نده. جاثلیق گفت: ای امیر المؤمنین! من با او چگونه بحث و گفت‌وگو کنم؛ در حالی که او به کتابی استدلال می‌کند که من منکر آن هستم و به پیامبر تمسک می‌جوید که من به او ایمان نیآورده‌ام؟ در این هنگام امام رضا فرمودند: ای نصرانی! اگر من از انجیل برای تو استدلال کنم، بدان اقرار خواهی کرد؟ جاثلیق گفت: می‌توانم گفتار انجیل را انکار کنم؟ آری به خدا سوگند اقرار خواهم کرد؛ هر چند به ضرر من باشد (همان).

در همین مناظره با جاثلیق مسیحی، آن حضرت در بحث تحریف انجیل، وجود چهار انجیل مرقس، لوقا و ... را دلیلی بر تفاوت انجیل و تحریف آن دانسته و در مناظره خود با جاثلیق می‌فرماید:

«ای نصرانی! انجیل که بر عیسی نازل شده بود، چه زمانی گم شد و نزد چه کسانی آن را یافتید و چه کسی این انجیل جدید را برای شما نوشت؟ او پاسخ داد: انجیل تنها یک روز گم شده بود و یوحنا و متی آن را بیرون آوردند؛ در حالی که دست نخورده بود؛ امام (علیه السلام) فرمودند: چقدر از تاریخ انجیل و دانشمندان آن بی اطلاع هستی؟ اگر آنچه تو می‌گویی درست باشد، پس چرا درباره انجیل اختلاف وجود دارد؟ اگر انجیل یافته شده، انجیل اول بود، نباید درباره آن، این قدر اختلاف می‌کردید. حال من این اطلاعات را در اختیار تو قرار می‌دهم.

امام (علیه السلام) در ادامه فرمودند:

چون انجیل اول گم شد، مسیحیان نزد علما جمع شدند و به آنان گفتند: عیسی بن مریم کشته شد و انجیل گم شد و شما دانشمندان ما هستید؛ آیا چیزی پیش شما هست؟ لوقا و مرقسی گفتند: انجیل در سینه ماست و ما در هر یک شنبه بخشی از آن را برای شما می‌خوانیم تا اینکه

همه‌اش جمع آوری شود. بر این اساس، لوقا و مرقانوس و یوحنا و متی نشستند و این انجیل‌ها را نوشتند» (ابن بابویه، ۱۳۹۸ق: ۴۴۳؛ همان، ۱۳۷۸ق، ج ۱: ۱۸۰-۱۸۱؛ طبرسی، ۱۴۰۳ق، ج ۲: ۴۰۱). وقتی جاتلیق به این اطلاعات توسط امام رهنمون شد، گفت: تاکنون چنین اطلاعاتی درباره انجیل نداشتیم و اکنون این اطلاعات را یافتیم، اکنون وسعت اطلاعات شما از انجیل برایم روشن شد، قلبم گواهی می‌دهد که این‌ها حق است.

چنین آگاهی وسیعی از جانب امام (علیه السلام) در متون عهدین، موجب غنای گفتمانی ایشان در مناظرات شده به نحوی که علمای ادیان مختلف را به شگفتی در برابر آن وا داشته است.

۲-۳. مرحله تبیین

در این مرحله، تحلیلگر به تحلیل متن به‌عنوان جزئی از روند مبارزه اجتماعی در ظرف مناسبات قدرت می‌پردازد. با توجه به آنچه در دو مرحله توصیف و تفسیر در مناظرات و گفت‌وگوی امام رضا (علیه السلام) بررسی شد، می‌توان مهم‌ترین محورهای گفتمان آن امام (علیه السلام) را این‌گونه تبیین کرد:

۱. تاکید بر اموری عقیدتی و توحیدی اسلامی
۲. احترام به افکار و ادیان مختلف در کنار نقض دلایل آن‌ها
۳. اشاره به انواع انحرافات فکری، فرهنگی و اجتماعی طرف‌های مناظره
۴. ارائه طریق اصلاح جامعه در زمینه‌های گوناگون.

۳. نتیجه‌گیری

تحلیل گفتمان، حاصل تعامل کنش‌های زبانی و غیرزبانی، اندیشگانی، فرهنگی و تعامل یا تقابل ایدئولوژی است که لایه‌های درونی در متن را تحلیل می‌کند تا به معنای عمیق آن دست یابد. در این مقاله به سه سطح در بررسی ساختاری و زبانی مناظرات رضوی توجه شد: توصیف (شامل تحلیل زبانی در قالب واژگان، دستور، نظام آوایی و انسجام در سطح بالاتر از جمله)؛ تفسیر (بحث از تولید و مصرف متون) و تبیین (عوامل اجتماعی و ایدئولوژی).

مناظرات و گفت‌وگوهای رضوی از بهترین و زیباترین مناظرات تاریخی است که با استدلال‌ها و دلایل متقن و یقینی، بسیاری از اصول و معارف دینی تبیین و تحلیل شده است. این مناظرات

از متون سازگار با الگوی فرکلاف در گفتمان انتقادی است که تحلیل آن در سه سطح این الگو، نتایج زیر را در پی داشته است:

- در مرحله توصیف امام (علیه السلام) با انتخاب واژگانی متناسب با طرف‌های مناظره، به بهترین شکل سعی در بیان و تفهیم معانی مورد نظر خود داشته است.

- در قسمت دستوری با تکیه بر استفهام انکاری، به ملامت و سرزنش اندیشه‌های انحرافی پرداخته و مخاطبان گفت‌وگوی خویش را به تفکر در اوضاع زمانه واداشته است. همان‌طور که بر ایجاز قصر به عنوان اسلوب حاکم بر خطبه‌ها تکیه دارد؛ موقعیت زمانی اقتضا می‌کند از ایجاز استفاده نماید؛ زیرا هدف امام (علیه السلام)، تغییر و تبیین اوضاع دینی، سیاسی و اجتماعی زمانه بوده است.

- از آنجا که در سایه قدرت حاکم بر جامعه (عباسیان)، نوعی انحرافات فکری وسیعی به وجود آمده بود، گفتمان حاکم بر کلام امام (علیه السلام) در مناظرات، تلاش در بطلان این کجروی‌های فکری بود؛ بنابراین قسمت تفسیر، مبین آن است که امام (علیه السلام) با تکیه بر اسلوب و مضامین قرآنی سعی در اصلاح جامعه داشته است.

- در مرحله تبیین به عنوان بازتولید دو مرحله پیش از تحلیل گفتمان انتقادی، مناظرات رضوی، مبین انحرافات سیاسی، اجتماعی و دینی زمانه است.

منابع و مآخذ

قرآن کریم

- آفاگل زاده، فردوس. (۱۳۸۵). *تحلیل گفتمان انتقادی*. تهران: علمی و فرهنگی.
- _____ (۱۳۸۶). «تحلیل گفتمان انتقادی و ادبیات». *ادب پژوهی*. دوره ۱، شماره ۱، صص: ۱۷-۲۷.
- ابوادیب، کمال. (۱۳۹۴). *صور خیال در نظریه جرجانی*. مترجم: فرزانه سجودی و فرهاد ساسانی. تهران: علم.
- ابن بابویه، محمدبن علی. (۱۳۷۸ق). *عیون أخبار الرضا*. تهران: جهان.
- انصاری نیا، زری؛ انسیه خزعلی. (۱۳۹۶). «جلوه‌های تمدنی در مناظره امام رضا (علیه السلام) و جاثلیق در موضوع نبوت و بر مبنای مربع ایدئولوژیک ون دایک». *تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی*. سال ۸، ش ۲۶، صص: ۶۵-۹۰.
- پهلوان نژاد، محمدرضا؛ ناصری مشهدی، نصرت. (۱۳۸۷). «تحلیل متن‌نامه‌ای از تاریخ بیبھی با رویکرد معنی‌شناختی کاربردی نامه‌سران تنگین‌آباد». *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد*. سال ۱۶، شماره ۶۲، صص: ۳۷-۵۸.
- جرجانی، عبدالقاهر. (۱۹۹۷). *دلایل الاعجاز*. شرح و تعلیق محمد التنجی. بیروت: دار الکتب العربی.
- حسینی، علیرضا؛ غفوری فر، محمد؛ علیزاده، حامد؛ آریان فر، مهدی. (۱۳۹۷). «مؤلفه‌های مناظره‌های علمی امام رضا (علیه السلام) الگویی برتر برای آزاداندیشی دینی و نشر اسلام در دنیای معاصر». *فرهنگ رضوی*. دوره ۶، شماره ۲۲، صص: ۱۴۹-۱۷۸.
- حلیمی جلودار، حبیب‌اله؛ پاتیار، عزت‌اله. (۱۳۹۳). «هدف‌شناسی اقناع در تربیت با تأکید بر داستان حضرت ابراهیم (علیه السلام) در قرآن». *پژوهشنامه معارف قرآنی*. سال ۵، ش ۱۹، صص: ۷-۳۰.
- خادمی، فاطمه؛ صادقی، عشرت؛ چابکی، ام البنین. (۱۳۹۵). «راهبردهای تقریب ادیان و مذاهب در سیره رضوی با تأکید بر مناظرات و احتجاجات». *فرهنگ رضوی*. دوره ۴، شماره ۱۳، صص: ۳۱-۵۴.
- خاکپور، حسین؛ محمودی، مرضیه؛ سعیدی گراغانی، منصوره. (۱۳۹۳). «نقش و آثار مدیریت فرهنگی امام رضا (علیه السلام) بر جامعه شیعه». *فرهنگ رضوی*. دوره ۲، شماره ۸، صص: ۳۱-۵۶.
- ربانی اصفهانی، حوریه؛ ارزانی، حبیب‌رضا. (۱۳۹۱). «سبک ارتباطی اخلاقی رضوی در تعامل با پیروان ادیان با تکیه بر مناظرات امام (علیه السلام)». *اخلاق*. دوره ۸، شماره ۲۸، صص: ۳۹-۶۶.
- رجبی، فاطمه؛ مطهری، اعظم. (۱۳۹۴). «سبک‌شناسی مناظرات کلامی امام رضا (علیه السلام)». *پژوهش‌های اعتقادی کلامی*. شماره ۱۹، صص: ۸۱-۹۸.
- رحیمی، مرتضی؛ سلیمانی، سمیه. (۱۳۹۷). «جدال احسن از دیدگاه امام رضا (علیه السلام)». *فرهنگ رضوی*. ۶ (۴)، صص: ۱۸۵-۲۱۲.
- سپنجی، امیرعبدالرضا؛ مومن دوست، نفیسه. (۱۳۹۰). «اقناع و تغییر نگرش، جایگاه آن در سیره ارتباطی امامان معصوم (علیهم السلام)». *مروری بر مناظرات مکتوب حضرت امام رضا (علیه السلام)». دین و ارتباطات*. دوره ۱۸، شماره ۲ (پیاپی ۴۰)، صص: ۱۱۷-۱۴۴.
- سلطانی، سعیدعلی اصغر. (۱۳۸۴). *قدرت، گفتمان و زبان: سازوکارهای جریان قدرت در جمهوری اسلامی ایران*. چاپ دوم. تهران: نی.
- طبرسی، احمدبن علی. (۱۴۰۳ق). *الاحتجاج علی أهل اللجاج*. مشهد: مرتضی.
- غفاری، محمدهادی؛ باغبانزاده، محمدرضا. (۱۳۹۶). «شاخص‌های اخلاقی در مناظرات رضوی». *پژوهش‌نامه اخلاق*. شماره ۳۵، صص: ۱۰۳-۱۲۲.
- فرامرزی، جواد؛ خلیلی، میثم. (۱۳۹۶). «روش‌شناسی استدلال‌های امام رضا (علیه السلام) به آیات ولایت در مناظره با علمای مرو». *فرهنگ رضوی*. دوره ۵، شماره ۲۰، صص: ۱۶۹-۱۸۸.

- فرکلاف، نورمن. (۱۳۷۹). *تحلیل انتقادی گفتمان*. ترجمه: فاطمه شایسته پیران و دیگران. تهران: مرکز مطالعه و تحقیقات رسانه‌ها.
- قائدان، اصغر؛ موسوی، سید جمال؛ خسروی‌ان قله‌زو، جعفر. (۱۳۹۷). «بررسی و تحلیل سند مناظرات امام رضا (علیه السلام) در عراق و خراسان». *پژوهش‌های قرآن و حدیث*. سال پنجاه و یکم، شماره ۱. صص: ۱۱۱-۱۲۹.
- مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳ق). *بحار الأنوار*. بیروت: مؤسسه دارالوفاء.
- مجیدی، حسن. (۱۳۹۲). «تحلیل گفتمان مناظره‌های امام رضا (علیه السلام)». *فرهنگ رضوی*. سال اول. ش ۲. صص: ۹-۳۸.
- مجیدی، حسن؛ نصریان خلیل‌آباد، اعظم. (۱۳۹۲). «استنادهای قرآنی امام رضا (علیه السلام) در تبیین تمایز عترت از امت در مناظره با مأمون». *پژوهشنامه معارف قرآنی*. شماره ۱۵. صص: ۲۷-۴۴.
- میرهادی تفرشی، سیدمحمدرضا؛ معتمد لنگرودی، فاطمه؛ معتمد لنگرودی، فرشته. (۱۳۹۹). «جستاری در راهکارهای مؤثر بر اقسام مخاطب در مناظرات رضوی». *فرهنگ رضوی*. دوره ۸. شماره ۳۰. صص: ۳۳-۵۵.
- میلز، سارا. (۱۳۸۲). *گفتمان*. ترجمه فتاح محمدی. زنجان: هزاره سوم.
- هاشمی اردکانی، سیدحسن؛ میرشاه جعفری، سیدابراهیم. (۱۳۸۷). «روش مناظره علمی در سیره آموزشی امامان معصوم (علیهم السلام)؛ مطالعه موردی: مناظرات علمی امام رضا (علیه السلام)». *تربیت اسلامی*. دوره ۳. شماره ۷. صص: ۷-۲۱.
- یورگنسن، ماریان؛ لویب فیلیپس. (۱۳۸۹). *نظریه و روش در تحلیل گفتمان*. ترجمه هادی جلیلی. تهران: نی.

References

- Quran.
- Aghagolzadeh, Ferdous. (2006). *Critical discourse analysis*. Tehran: Scientific and Cultural. (In Persian)
- Aghagolzadeh, Ferdous. (2007). "Analysis of critical discourse and literature". *Literary study. Course 1. number 1. pp.: 17-27.* (In Persian)
- Abu Adib, Kamal. (2014). *Imagination in Jurjani's theory*. Translator: Farzan Sojodi and Farhad Sasani. Tehran: Alam. (In Persian)
- Ibn Babuyeh, Muhammad bin Ali. (1958). *Ayun Akbar al-Reza*. Tehran: Jahan. (In Arabic)
- Ansarinia, Zari; Ansieh Khazali. (2016). "Effects of civilization in the debate between Imam Reza (a.s.) and Jathliq on the subject of prophecy and based on Van Dyck's ideological square". *The history of Islamic culture and civilization. Year 8. Sh26. pp.: 65-90.* (In Persian)
- Pahlavannejad, Mohammadreza; Naseri Mashhadi, Nusrat. (2008). "Textual analysis of Beyhaqi history with the applied semantic approach of "Letter of the Heads of Teginabad"". *Journal of Faculty of Literature and Human Sciences. Ferdowsi University of Mashhad. Year 16. Number 62. pp: 37-58.* (In Persian)
- Jurjani, Abdul Qahir. (1997). *Reasons for miracles. Description and suspension of Muhammad al-Tanji*. Beirut: Dar al-Kitab al-Arabi. (In Arabic)
- Hosseini, Alireza; Ghafourifar, Mohammad; Alizadeh, Hamed; Arianfar, Mehdi. (2017). "The components of the scientific debates of Imam Reza (a.s.) are a superior model for religious free thinking and spreading Islam in the contemporary world". *Farhange Razavi. Period 6. Number 22. pp.: 149-178.* (In Persian)

- Halimi Jolodar, Habib Elah; Patiyar, Ezzatullah. (2013). "Objectives of persuasion in education with an emphasis on the story of Prophet Ibrahim (PBUH) in the Qur'an". Research paper on Quranic studies. Year 5. 19. pp.: 7-30. (In Persian)
- Khademi, Fatima; Sadeghi, Ishrat; Chabaki, M. Albinin. (2015). "Strategies of approximating religions and religions in Razavi's style with emphasis on debates and protests". Farhange Razavi. Volume 4. Number 13. pp. 31-54. (In Persian)
- Khakpour, Hossein; Mahmoudi, Marzieh, Saidi Garaghani, Mansoureh (2013). "''. The role and effects of cultural management of Imam Reza (AS) on the Shiite society. Farhange Razavi. Volume 2, No. 8, pp. 31-56. (In Persian)
- Rabbani Isfahani, Horiyeh; Arzani, Habib Reza. (2011). "Razavi's ethical communication style in interaction with the followers of religions based on the debates of Imam (a.s.)". ethics Volume 8. Number 28. pp. 39-66. (In Persian)
- Rajabi, Fatima; Motahari, Azam. (2014). "Stylology of the theological debates of Imam Reza (peace be upon him)". Theological researches. Number 19. pp.: 81-98. (In Persian)
- Rahimi, Morteza; Soleimani, Samia. (2017). "Jadaal Ahsan from the point of view of Imam Reza (AS)". Farhange Razavi. 6 (4). pp.: 185-212. (In Persian)
- Sepanji, Amir Abdul Reza; Faithful, Nafisa. (2011). "Persuasion and change of attitude, its place in the communication history of the infallible imams (a.s.), a review of the written debates of Imam Reza (a.s.)". Religion and communication. Period 18. Number 2 (consecutive 40). pp.: 117-144. (In Persian)
- Soltani, Seyyed Ali Asghar. (2005). Power, discourse and language: mechanisms of power flow in the Islamic Republic of Iran. second edition. Tehran: Ney. (In Persian)
- Tabarsi, Ahmad bin Ali. (1982). Protest against Ahl al-Jajj. Mashhad: Morteza. (In Arabic)
- Ghaffari, Mohammad Hadi; Baghbanzadeh, Mohammadreza. (2016). "Ethical indicators in Raza-vi's debates". Ethics research paper. No. 35. pp.: 103-122. (In Persian)
- Famararizi, Javad; Khalili, Maitham. (2016). "Methodology of Imam Reza's (a.s.) arguments regarding the verses of Wilayat in the debate with Marv scholars". Farhange Razavi. Volume 5. Number 20. pp. 169-188. (In Persian)
- Fairclough, Norman. (2000). Critical discourse analysis. Translation: Fatemeh Shaište Piran and others. Tehran: Media Study and Research Center. (In Persian)
- Qaidan, Asghar; Mousavi, Seyed Jamal; Khosroviai Qalezo, Jafar. (2017). "Examining and analyzing the document of debates of Imam Reza (AS) in Iraq and Khorasan". Quran and Hadith researches. The fifty-first year. Number 1. pp: 111-129. (In Persian)
- Majlesi, Mohammad Bagher. (1982). Bihar al-Anwar. Beirut: Dar al-Wafa Institute. (In Arabic)
- Majidi, Hassan. (2012). "Discourse Analysis of Imam Reza's (AS) Debates". Farhange Razavi. first year. Sh2. pp.: 9-38. (In Persian)
- Majidi, Hassan; Naserian Khalilabad, Azam. (2012). "Quranic references of Imam Reza (a.s.) in explaining the distinction between Atrat and Ummah in the debate with Ma'mun". Research paper on Quranic studies. No. 15. pp. 27-44. (In Persian)
- Mirhadi Tafarshi, Seyyed Mohammad Reza; Motamed Langroudi, Fatima; Motamed Langroudi, Angel. (2019). "Research on effective strategies for persuading the audience in Razavi's debates". Farhange Razavi. Volume 8, No. 30, pp. 33-55. (In Persian)

Mills, Sarah. (2003). Conversation. Translated by Fattah Mohammadi. Zanjan: Third millennium. (In Persian)

Hashemi Ardakani, Seyed Hasan; Mirshah Jafari, Seyed Ibrahim. (2008). "The method of scientific debate in the educational history of Imam Masoum (AS); Case study: Scientific debates of Imam Reza (AS). Islamic education. Volume 3. Number 7. pp: 7-21. (In Persian)

Jorgensen, Marianne; Louise Phillips. (2010). Theory and method in discourse analysis. Translated by Hadi Jalili. Tehran: Ney. (In Persian)

